

my

2030s

**My 2030s:
Energie van de
Toekomst**

Eindrapport

Colofon

Auteurs:	Prof Dr. Jacqueline Broerse Durwin Lynch Dr. Frank Kupper Natasja van den Berg Michiel Hulshof Menno van der Veen
Fotografie:	CB Berghouwer
Redactie	Katja van Nimwegen

www.tertium.nl
tertium@tertium.nl

Maart 2016

Projectdeelnemers

Bij het tot stand komen van My 2030s Energie zijn de volgende partijen betrokken:

Tertium specialiseert zich in maatschappelijke betrokkenheid bij complexe thema's, vanuit de gedachte dat de burger uiteindelijk de belangrijkste stakeholder van de samenleving is. Tertium organiseert en produceert (publieke) bijeenkomsten en bedenkt strategieën voor maatschappelijke communicatie. Tertium doet dit zowel zelfstandig als in opdracht van bedrijven, overheden, NGO's en universiteiten.

Het **Athena Instituut (Vrije Universiteit Amsterdam)** heeft als missie om bij te dragen aan een beter begrip van innovatie- en transitieprocessen en de mogelijkheden voor een maatschappelijk aanvaardbare implementatie van onderzoek en innovatie in de samenleving. Hierbij richten ze zich specifiek op onderzoek naar diverse interfaces tussen wetenschap en maatschappij en het ontwerp van platforms, methoden en technieken voor de articulatie van ideeën en zorgen van burgers en de co-creatie van maatschappelijk verantwoorde innovaties.

De Afdeling **Biotechnology and Society** van **TU-Delft** verzorgt internationaal toonaangevend onderwijs en grensverleggend wetenschappelijk onderzoek als basis voor wetenschappelijke, technologische en maatschappelijke innovaties binnen de industriële- en milieubiotechnologie. Naast expertise in procesdesign en innovatieve duurzame productiemethoden beschikt de afdeling ook over kennis over maatschappelijke valorisatie hiervan. Onderzoek naar maatschappelijke aspecten en succesfactoren wordt gecombineerd met verbeterde communicatiemethoden, met als doel de innovaties beter te laten aansluiten bij de maatschappelijke uitdagingen.

De strategie van **Natuur en Milieu** is het zichtbaar maken, vergroten en richten van de steun voor milieumaatregelen van bedrijven en overheden (versnellen en verbinden). Hun ambitie is dat voor consumenten de duurzame keuze de beste en voordeligste keuze is. Daarnaast zet Natuur & Milieu zich in voor het vormen van coalities die direct zijn gericht op het versterken van onze directe beïnvloeding. Samen met bedrijven en/of invloedrijke personen pleiten zij voor een specifieke verandering.

Alliander is als netwerkbedrijf verantwoordelijk voor de distributie van energie zoals elektriciteit, (bio)gas en warmte. Het grootste deel van de energie die Alliander regionaal distribueert, komt van energiecentrales en windparken via de internationale en landelijke energienetten van TenneT en Gasunie. Daarnaast zorgt Alliander ervoor dat steeds meer consumenten en bedrijven door hen zelf geproduceerde energie terugleveren aan energienetten.

Inhoudsopgave

Colofon.....	1
Projectdeelnemers.....	2
Inhoudsopgave.....	3
1. Inleiding.....	4
2. De Publieksbijeenkomsten en de Microsociety (Fase I).....	6
2.1 Opzet van de bijeenkomsten.....	7
2.1.1 Apeldoorn, 4 juni 2014.....	8
2.1.2 Amsterdam, 16 september 2014.....	11
2.1.3 Boxtel, 30 september 2014.....	14
2.1.4 Leiden, 11 oktober 2014.....	15
2.2 De Microsociety.....	19
2.2.1 De deelnemers.....	19
2.2.2 De opzet en analyse.....	19
2.2.3 Resultaten eerste bijeenkomst (Apeldoorn en Boxtel).....	20
2.2.5 Resultaten tweede bijeenkomst (Amsterdam en Leiden).....	23
2.3 Reflectie op fase I.....	25
3. Het Ontwerp-Atelier (Fase II).....	26
3.1 Het duurzaamheidsmodel.....	26
3.2 Aanmeldingen voor Fase II.....	28
3.2.1 Vanuit de Microsociety.....	28
3.2.2 Vanuit de aanwezigheid van de publieke bijeenkomsten.....	28
3.3 Opzet ontwerp-atelier.....	29
3.4 Reflectie op Fase II.....	30
4. Coaching Change Agents (Fase III).....	32
4.1 Educatief Programma – Michel de B.....	32
4.2 Zonnepanelen Coöperatie – Henk T. en Henk K.....	33
4.3 Nieuwe Energie Bron – Frank A. en Mireille F.....	33
4.4 Carbon Filter – Albert B.....	35
4.5 Energieneutrale Wijk – Jeroen S.....	35
4.6 Zelfvoorzienend Huid / Kweekkerij – David L.....	36
4.7 Reflectie op fase III.....	37
5. Conclusie en discussie.....	39
5.1 Bevindingen.....	39
5.2 Maatschappelijke impact.....	40
5.3 Aanbevelingen.....	40

1. Inleiding

Voor u ligt het eindrapport van My 2030s Energie, een kwalitatief onderzoek naar de rol van burgers in energietransitie. My 2030s Energie stimuleert burgers om aan deze transitie bij te dragen. De twee gereedschappen hiervoor zijn een publiekscampagne en een coachingstraject voor gemotiveerde individuen. In dit eindrapport doen we verslag van de activiteiten en resultaten en trekken we conclusies voor de toekomst.

Transitieprocessen zijn onzeker en moeilijk te controleren, maar ze zijn wel te beïnvloeden. Globaal onderscheiden we twee sturingsmechanismen: top-down en bottom-up. Top-down veranderingen zijn van bovenaf opgelegde initiatieven die tot doel hebben 'awareness' te verhogen en gedrag te veranderen. Veelal leiden deze initiatieven niet tot gewenste resultaten omdat de 'doelgroep' het initiatief niet omarmt en in plaats daarvan juist ontwijkend gedrag gaat vertonen. Meer succes wordt geboekt met initiatieven die bottom-up georganiseerd zijn en waar dus wel sprake is van 'ownership'. Kleinschalige initiatieven hebben bij transitieprocessen het nadeel dat het vaak niet lukt om ze op te schalen naar systeemniveau, zelfs al zijn ze bewezen effectief op lokaal niveau. Met dit project proberen we dat dilemma op te lossen.

De maatschappelijke relevantie van My 2030s Energie is breder dan de noodzaak voor duurzame transitie alleen. De methode die we willen ontwikkelen is toepasbaar op organisaties die een beroep doen op de handelingsbereidheid van burgers. Zo kan de methode van pas komen voor andere vraagstukken dan het energievraagstuk, waarbij grote maatschappelijke transities in gang gezet moeten worden.

De hoofdvraag van het project luidt: *"Hoe kunnen burgers aangezet worden om een actieve rol te spelen binnen de energietransitie?"*

In Fase I van het project organiseerde en produceerde Tertium (daarbij geadviseerd door Alliander en Natuur en Milieu) een publiekscampagne door middel van een reeks openbare publieke bijeenkomsten in vier Nederlandse steden (Apeldoorn, Amsterdam, Boxtel en Leiden). Speciaal voor deze publieke bijeenkomsten is ook de Microsociety opgezet; een burgerpanel van 32 personen waarvan elk lid twee publieke bijeenkomsten bezoekt. Gefaciliteerd door de VU konden de leden van de Microsociety in voor- en nagesprekken hun opvattingen met betrekking tot de energietransitie uitvoerig bespreken. Voor verdere details over de methodologie, zie hoofdstuk 2.

Fase II bestaat uit een ontwerp-atelier waarbij burgers met een duurzame ambitie (uit Fase I) zich verder ontwikkelen tot change agents; inspirerende burgers met een eigen initiatief ten goede van de energietransitie. Tijdens het ontwerp-atelier, gefaciliteerd door TU-Delft, werd nagedacht over de noodzaak, doel en persoonlijke motivatie van de verschillende initiatieven. Daarna maakten de deelnemers plannen om zelf aan de slag te gaan met hun initiatieven, binnen hun omgeving en netwerk. Tevens heeft de TU-Delft in deze fase een duurzaamheidsmodel ontwikkeld om deelnemers te ondersteunen hun initiatieven succesvoller en efficiënter te maken. In hoofdstuk 3 gaan we nader in op de opzet van het ontwerp-atelier.

In Fase III werden de *change agents* persoonlijk begeleid en ondersteund door Tertium (en hun netwerk) en werd per initiatief gezocht naar oplossingen voor barrières die de change agents meemaken. Hoofdstuk 4 van dit rapport beschrijft de opzet en bevindingen van Fase III.

Het project was een samenwerking tussen Tertium, het Athena Instituut van de Vrije Universiteit Amsterdam (penvoerder), de sectie Biotechnology and Society van de Technische Universiteit Delft, Alliander NV, een nutsbedrijf dat distributie van energie in een derde van Nederland verzorgt, en Stichting Natuur en Milieu, een onafhankelijke milieuorganisatie. Tertium verzorgde de presentaties en procesbegeleiding, VU en TU Delft zorgden voor de wetenschappelijke analyse. Alliander en Natuur en Milieu leverden expertise over mogelijkheden om tot actie te komen.

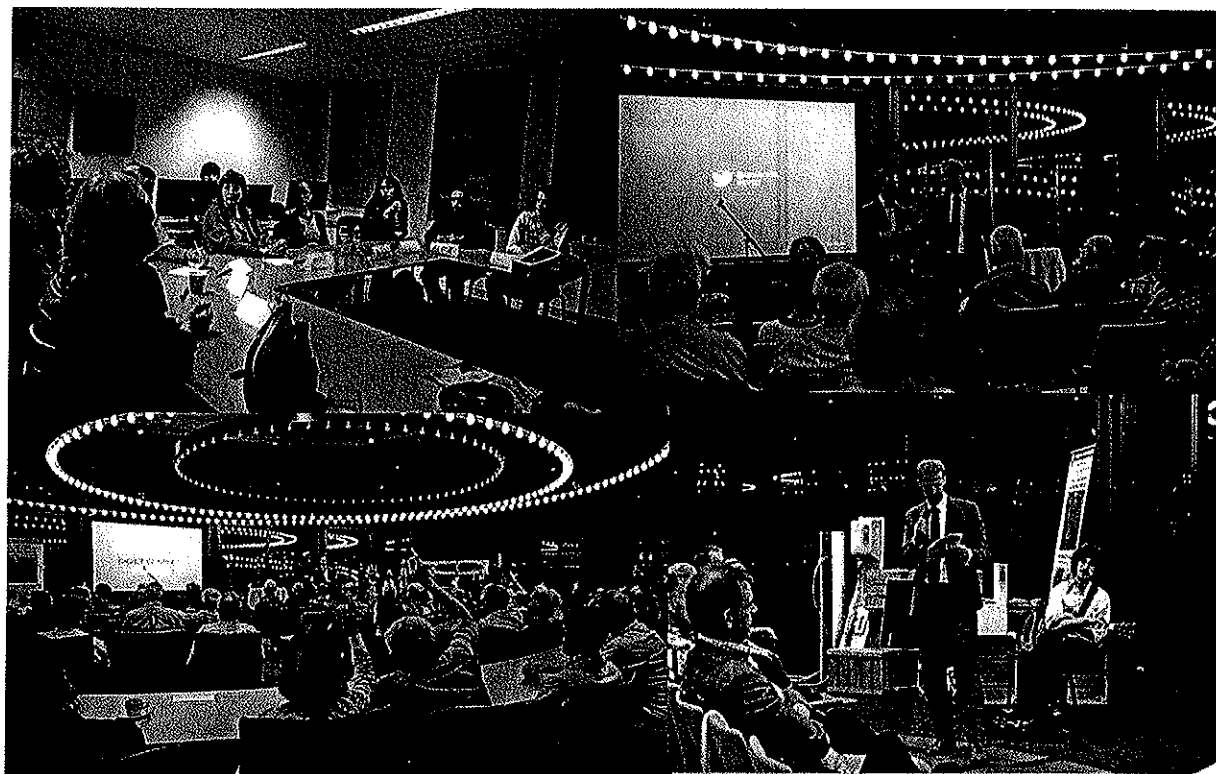

2. De Publieksbijeenkomsten en de Microsociety (Fase I)

Vier publieksprogramma's in verschillende Nederlandse steden vormen de kern van de eerste fase van het project. In elk programma staat de toekomst van de energievoorziening van Nederland centraal, waarbij nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan de rol van individuele Nederlanders bij de energietransitie.

De vier programma's vinden plaats in het stadhuis van Apeldoorn, debatcentrum Pakhuis de Zwijger in Amsterdam, het gemeentehuis van Boxtel en congreslocatie LEVEL in Leiden. De keuze voor deze locaties is niet willekeurig: de afwisseling van Randstedelingen, studenten, klein- en grootschaligheid maakt een breed scala aan inzichten en perspectieven mogelijk. De bijeenkomsten zijn gratis toegankelijk voor iedereen en worden goed bezocht door onder anderen geïnteresseerde krantenlezers, ondernemers, kunstenaars, wetenschappers en professionals. Elk programma trekt tussen de 100 en 200 bezoekers, aangevuld met de leden van de Microsociety.

Om de reacties van burgers voor en na de openbare debatten te kunnen peilen maken we gebruik van de Microsociety, een concept dat eerder door Tertium is ontwikkeld in het kader van onderzoek over de Biobased Economy (My 2030s – Biobased Economy, onderzoek i.s.m. CSG 2012-2013). Dit burgerpanel bestaat uit mensen die zich in een eerder stadium aan hebben gemeld in (markt-)onderzoeken. Uit deze groep zijn per stad 8 personen geselecteerd die voldoen aan twee criteria: 1) zo divers mogelijk, 2) Een goede lees- en schrijfvaardigheid in het Nederlands. Bij elk debat zijn steeds 16 leden van de Microsociety aanwezig, zodat ze uiteindelijk allemaal twee van de vier programma's bezoeken. Direct voorafgaand en na afloop van de publieksbijeenkomsten gaan zij onder begeleiding van VU-wetenschappers in gesprek over de programma's.

2.1 Opzet van de bijeenkomsten

Naast het onderzoek hebben de publieksbijeenkomsten een zelfstandig doel, namelijk het vergoten van het energiebewustzijn bij de bezoekers. Tijdens elke bijeenkomst schetsen ondernemers, wetenschappers en visionairs hun ideeën over de effecten van de energietransitie. Daarnaast krijgen lokale initiatiefnemers van projecten op het gebied van energie de kans hun projecten toe te lichten.

Elke publieke bijeenkomst kent dezelfde elementen:

1. Een inspirerende *keynote* lezing van een spreker van enige nationale bekendheid die de noodzaak van energietransitie en de rol van burgers daarin belicht.
2. Een productenparade van producten die de energietransitie bevorderen, van een elektrische auto tot zeezout batterij, van vloerisolatie tot Wakawaka.
3. Een interview met een lokale politicus.
4. Een paneldiscussie met lokale stakeholders.
5. Live muziek.
6. Interactie tussen de sprekers en het publiek.

2.1.2 Apeldoorn, 4 juni 2014

In Apeldoorn wordt de bijeenkomst georganiseerd in de grote entreehal van het Stadhuis. Meer dan 200 mensen komen op de bijeenkomst af. Wethouder Duurzaamheid Olaf Prinsen opent de avond.

Keynote

De keynote in Apeldoorn wordt gegeven door hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans. Zijn presentatie gaat over de energietransitie, en de rol van burgers bij deze overgang. Burgers, zegt hij, vormen een 'micromacht' die doorslaggevend kan zijn voor de energietransitie in Nederland. "Op een fluwelen energie revolutie hoeven we niet te rekenen. Tegenwerking door de gevestigde orde – het fossiele energie 'regime' dat politiek en economisch belang heeft bij het behoud van de status quo – maakt een snelle transitie alles behalve vanzelfsprekend. Het is dus belangrijk om onze burgerlijke micro-macht, die groeit met elke 'eigenwijze' burger die zich aansluit, ook daadwerkelijk uit te oefenen: door ons slim te organiseren, druk uit te oefenen op beleidsmakers en ondernemers én zelf de juiste keuzes te maken. Alleen zo kan de energie van een kleine 'burger-voorhoede' de revolutie snel doen kantelen in de richting van het grote publiek." Rotmans laat hierover het volgende filmpje zien.

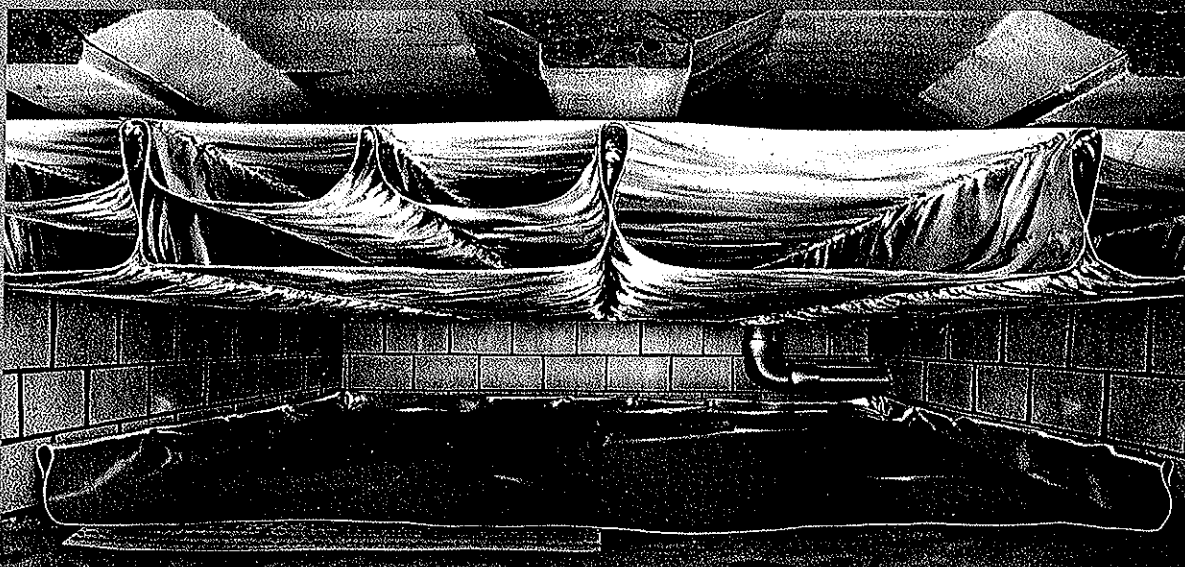
Video uit presentatie Jan Rotmans

Het filmpje maakt veel los en Rotmans wordt dan ook overladen met vragen. Wat kunnen burgers zelf doen? "Wie nu nog geen zonnepanelen op een geschikt dak heeft liggen, is een dief van zijn eigen portemonnee", meent hij. "De burgers kunnen het tegenwicht vormen tegen de starre gevestigde orde." De zaal zit vol vragen: moeten ze nu wel of niet investeren in zonnepanelen op hun eigen dak? Jan Rotmans is stellig: Iedereen die spaargeld op de bank heeft staan, is gek als hij dat nog niet heeft geïnvesteerd in panelen. Die hebben een veel hoger rendement dan de bank op dit moment kan bieden."

Productenparade

Op de publieksbijeenkomst presenteert ondernemer Daniel van Veen de productenparade. Deze producten laten zien welke oplossingen er al zijn om de energietransitie te versnellen. Doel van dit onderdeel van het programma is om te laten zien dat de energie van de toekomst welnu van doen heeft met getentnaren sokken.

Een van de producten was Tonzon vloerisolatie.

"De lucht wordt bij u thuis zo verpakt dat super-isolerende 'lucht' ontstaat. De aanwezige lucht wordt verpakt in Thermoskussens of tussen Thermoslijps. Op deze manier kan met minder ruimteverlies meer isolatiewaarde worden verkregen. Door het relatief lage volume zijn de transportkosten belachelijk laag. Het uitschrijven van een Tonzon isolatiepakket kost minder dan het huren van een aanhangwagentje. Voordelen zijn dus: met minder ruimteverlies meer isolatiewaarde bereikt. Dat kan handig zijn wanneer je tegen een koude buitenmuur een voorzetwand wilt plaatsen. Bestaande vloeren worden met Thermoskussens warmer dan nieuwbouwvloeren. Bestaande zolders blijven in de winter koeler dan in een standaard nieuwbouwhuis."

Lokaal initiatief

Dan presenteren twee Apeldoornse ondernemers hun bedrijf: Jacob van Brobbel vertegenwoordigt Hollander Techniek en Jan Bekhoven presenteert zijn Hymove. De boodschap is helder. De energietransitie is een bron van kansen voor vernieuwende ondernemers. Drie Apeldoornse initiatiefnemers vertellen hun verhaal. Marjolein van Tillema van Kerschoten Energieneutraal heeft een actieve rol in haar buurt. Ze organiseert huiskamer-bijeenkomsten waarin wijkbewoners energierekeningen met elkaar vergelijken. Burgers kunnen naast consument ook producent van duurzame energie worden, bijvoorbeeld via een lokale energiecoöperatie. Janneke Slingerland van

Energiecoöperatie DeA en Martin Kooijman van de Duurzame Julianaschool vertellen uit eigen ervaring hoe je een maatschappelijk initiatief kan opzetten en dat kan laten groeien. Volgens hen zijn hiervoor geen bijzondere talenten nodig, maar wel enthousiasme en doorzettingsvermogen. "Dat zijn kwaliteiten die iedereen kan ontwikkelen." De zaal doet actief mee. Veel aanwezigen willen meer horen van wat zij zelf kunnen doen.

Muziek

Elke bijeenkomst wordt opgeluisterd door live muziek. Dat geeft de aanwezigen de kans om de gepresenteerde informatie te verwerken. Jazzmuzikant Timon Koomen improviseert op wat hij heeft gehoord.

2.1.3 Amsterdam, 16 september 2014

De avond in Amsterdam is onderdeel van de week van de energie in Pakhuis de Zwijger. Onder de titel 'De toekomst van Energie' kondigt de gemeente tevens de genomineerden voor de Prijs van de Duurzaamste ondernemer van Amsterdam aan. Duurzaamheid biedt voor ondernemers grote mogelijkheden, zo blijkt wel uit de vele kanshebbers. In de zaal zijn 180 mensen aanwezig (Een korte video-impressie is te vinden op <https://vimeo.com/106479215>).

Keynote

De inleider van de avond is Aart van Veller, oprichter en directeur van Vandebron. Hij legt uit welke rol hij ziet voor burgers in de energietransitie. Hij hoopt dat meer mensen zien hoe zij met de keuze voor duurzame energie een grote kracht kunnen zijn bij het versnellen van de verduurzaming van ons land. Ook gaat hij uitgebreid in op de rol van distributieve bedrijven en het verschil tussen lineaire en exponentiële groei.

Ondernemerschap

Wethouder duurzaamheid Choho van de gemeente Amsterdam maakt de nominaties bekend van de duurzaamste Amsterdamse MKB'er. De kandidaten voor de prijs laten zien hoe divers duurzaam ondernemerschap in de stad is. Duurzaamheid is niet saai maar biedt kansen voor economische ontwikkeling, daar zijn de aanwezigen het wel over eens.

Muziek

Jazzmuzikant Timon Koomen neemt het podium en reflecteert op de speech van Aart van Veller.

Lokaal initiatief

De avond sluit af met een panelgesprek tussen drie Amsterdammers. Ze benadrukken wat burgers kunnen doen in de energietransitie. Ook de zaal doet actief mee in het gesprek.

Aukje van Bezeij vertelt over het initiatief Nul Op De Meter, om met buurtbewoners huizen zo te verbouwen dat er geen energierekening meer bestaat. Jimmy Vreeden vertelt over zijn werk als energieambassadeur bij een woningbouwvereniging. Hij helpt bewoners om op eenvoudige wijze de energierekening te verlagen. Het zijn heel vaak kleine tips die groot rendement kunnen veroorzaken. Anne Kloppenburg presenteert New Electric, een start-up die oude mooie boten ombouwt tot elektrische vaartuigen. Anne laat zien hoe elektrisch vervoer een fantastische nieuwe ervaring kan bieden op het water.

New Electric - High Performance EV Drive Trains

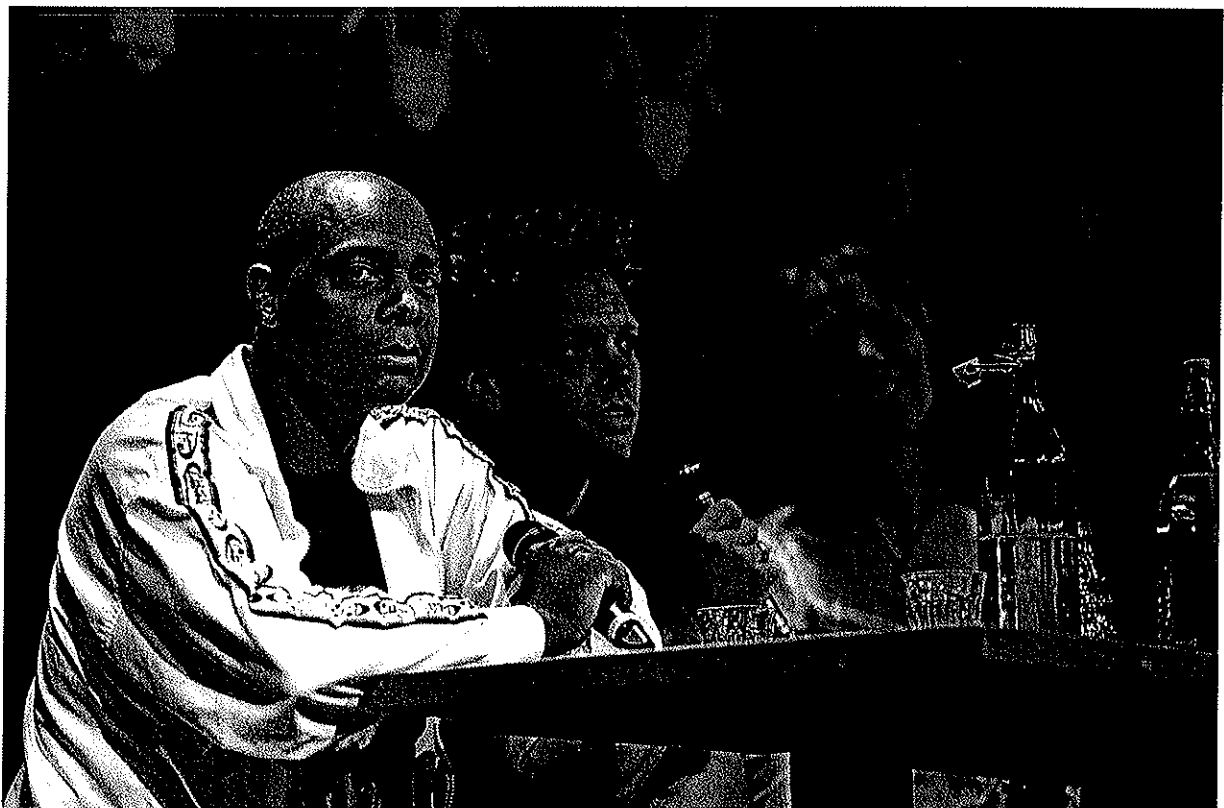
New Electric

Abonneren 50%

3.539

Video van New Electric, over de fantastische ervaring van elektrisch varen.

De boodschap van deze voorbeelden is dat de energie van de toekomst ook prachtige nieuwe ervaringen kan bieden, kosten kan besparen en iedereen iets te bieden heeft.

Productenparade

Op de publieksbijeenkomst van een heel belangrijk thema: het thema van de toekomstige mobiliteit. Het thema van de toekomstige mobiliteit is de toekomstige mobiliteit. Het thema van de toekomstige mobiliteit is de toekomstige mobiliteit. Het thema van de toekomstige mobiliteit is de toekomstige mobiliteit.

De Redrap

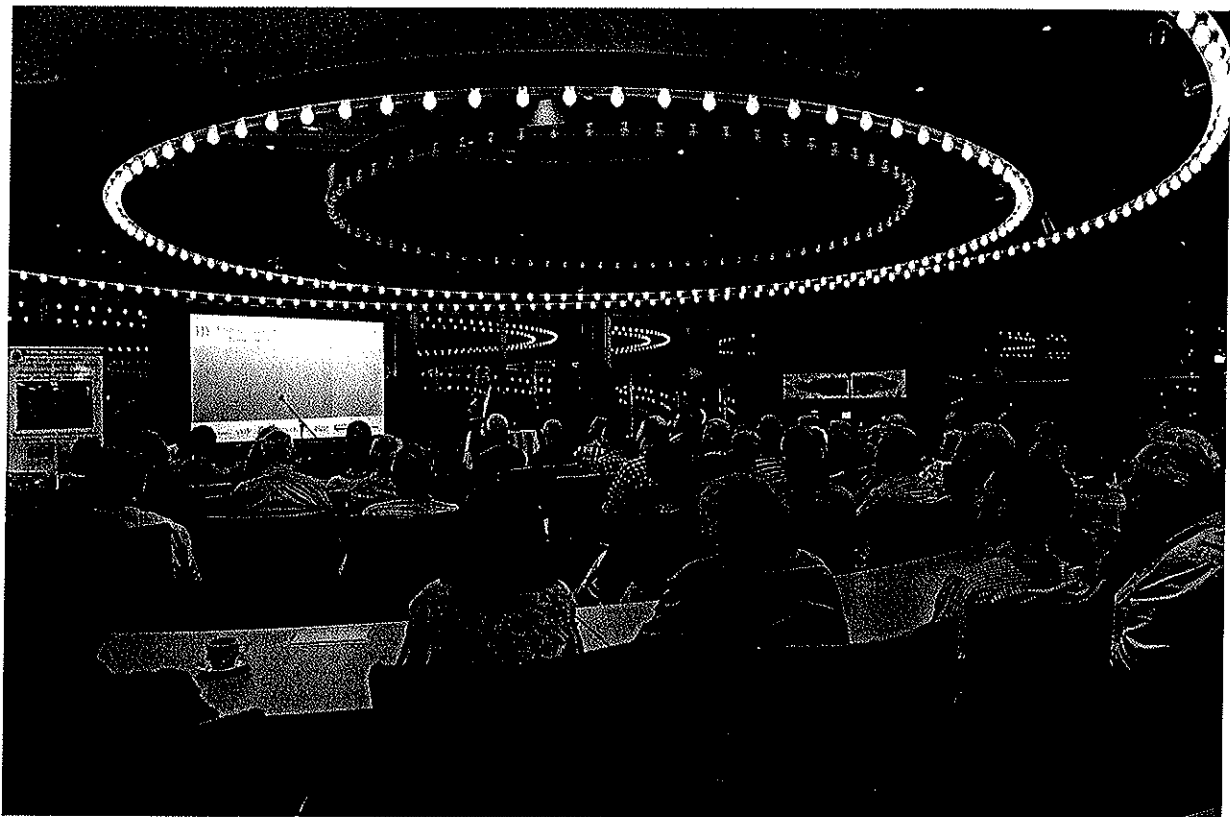
"Bij grote ondernemen wordt vaak gezocht naar complexe, complexe oplossingen. Resultaat daarvan, zeker in een periode van laagconjunctuur, is dat men de oplossing voor zichzelf schuift. Niet verstandig, want de consument wil zien dat er wat omgemaakt wordt. Vandaag Ecotap hebben wij hier voor de oplossing gevonden. Wij hebben een oplossing gevonden voor het elektrisch opladen van fietsen, scooters en scootmobielen. Het is een oplossing die ook voor de toekomst een zonnepaneel zelfvoorzienend is. Het is een oplossing die er ook voor zorgt dat er ook nog wat omgemaakt wordt."

2.1.4 Boxtel, 30 september 2014

De derde publieksbijeenkomst vond plaats in de Raadszaal van het gemeentehuis in Boxtel. In de zaal zaten meer dan 100 mensen uit Boxtel en omgeving. De wethouder duurzaamheid heet iedereen welkom.

Keynote

De keynote in Boxtel wordt geleverd door ondernemer Raoul Kiksen, oprichter van Nederland Isoleert. Zijn missie is om alle Nederlandse huizen in korte tijd te isoleren. Zijn oproep was om nu eerst het laaghangende fruit met veel impact te plukken. Als alle woningbouwcoöperaties hun huizen versneld spouwmuurisolatie geven, haalt Nederland de ambities uit het energieakkoord met gemak.

Lokaal initiatief

Lokale pioniers op het gebied van duurzaamheid gingen met elkaar in gesprek over de vraag wat succesvolle energieprojecten zijn en hoe je mensen enthousiasmeert om mee te doen. Ook Marc Verbeeten van de Energiecoöperatie Boxtel en oud-wethouder Tossy de Man van de Stichting Promotie Projecten in Leefbaar Liempde (SPPILL) kwamen aan het woord.

Productenparade

Op de publieksbijeenkomst presenteert cabarettier Daniel van Veen een productenparade. Deze producten laten zien welke oplossingen er al zijn om de energietransitie te versnellen. Doel van dit onderdeel van het programma is om te laten zien dat de energie van de toekomst weinig van doen heeft met golfenaren zakken.

De WakaWaka

"Het verhaal van WakaWaka begint in 2010 met de oprichter Maurits Groen en Jeroen van Gestel. In Zuid-Afrika wonnen zij een competitie om het wereldkampioenschap basketbal te verduurzamen met LED-verlichting. Er volgde een ambitieus project: het verlichten van iedereen die nog in duisternis leeft. Het resultaat was de WakaWaka Light, een klein, licht, efficiënte en duurzame solar LED-lampje betaalbaar voor mensen die moeten leven van 2 dollar per dag. Inmiddels zijn er uit meer dan 100 landen aanvragen binnengekomen en is de WakaWaka Light in alle Afrikaanse staten vertegenwoordigd. Ook in Syrië is de WakaWaka in gebruik genomen. Er zijn nu ruim 25.000 vluchtelingen die de WakaWaka lamp gebruiken."

2.1.5 Leiden, 11 oktober 2014

De laatste bijeenkomst is in samenwerking met de gemeente Leiden en Rabobank Leiden-Katwijk georganiseerd als onderdeel van de Leidse Duurzaamheidsdagen. Centraal staat 'samen werken aan duurzaamheid en energiebesparing'. De publieksbijeenkomst werd voorafgegaan door een informatiemarkt. Deze werd geopend door minister Blok. Deze merkt in zijn speech op dat er een omslag plaatsvindt op het gebied van duurzaamheid. "Heel veel mensen vragen zich af: kan ik mijn huis nog verbeteren? Verdere energiebesparing is natuurlijk goed voor de eigen portemonnee, maar ook goed voor het milieu. Bovendien creëert het werkgelegenheid. Het zou fantastisch zijn als veel

meer mensen dat sommetje maken. Loont het om mijn huis te isoleren? Heel vaak zal het antwoord gewoon 'ja' zijn."

Keynote

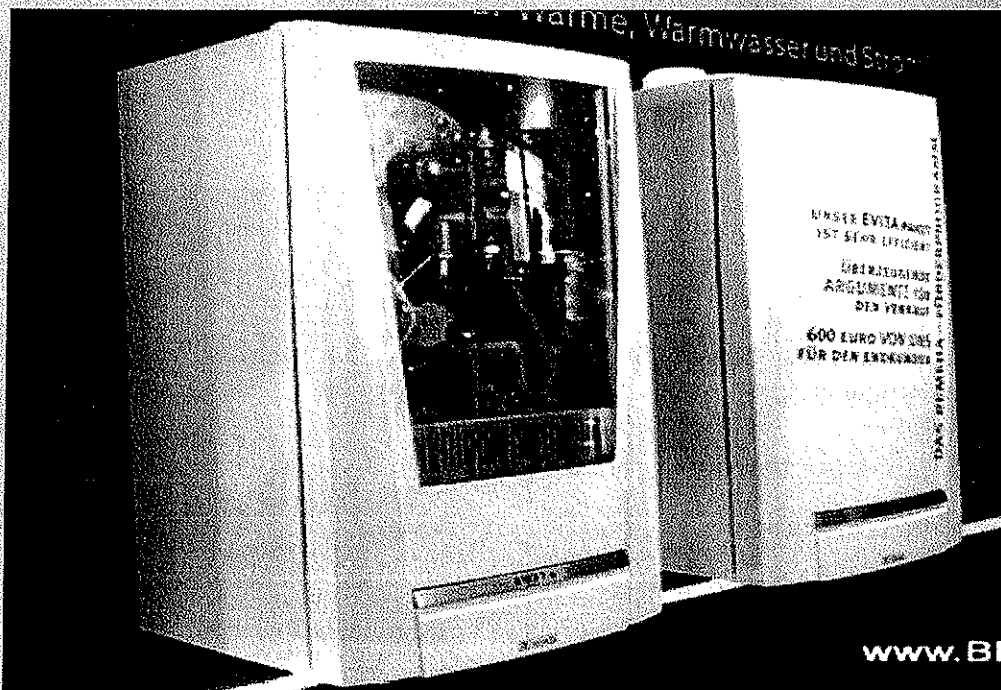
De publieksbijeenkomst wordt bezocht door 120 mensen en opent met de keynote lezing van hoogleraar duurzame innovatie en voormalig milieuminister Jacqueline Cramer. Zij verbindt energie van de toekomst aan het bredere thema van de circulaire economie en stelt dat iedereen een rol moet spelen in de transitie naar een duurzame energievoorziening. Zij laat succesvolle voorbeelden zien waarin burgers zelf aan de slag gaan, zoals tijdens de 'klimaatstraat wedstrijd'.

Productenparade

Op de publieksbijeenkomst presenteert cabaretier Daniel van Veen een productenparade. Deze producten laten zien welke oplossingen er al zijn om de energietransitie te versnellen. Doel van dit onderdeel van het programma is om te laten zien dat de energie van de toekomst weinig van doen heeft met geitenharen sokken.

De REMEHA eVita Combiketel!

"Zodra de Remeha eVita in actie komt voor de centrale verwarming, wekt hij tegelijkertijd groene elektriciteit op. Deze elektriciteit wordt opgewekt door een Stirling motor. Dit is een compacte en zeer efficiënt werkende motor, die op aardgas gestookt wordt en naast warmte tegelijkertijd 1000 Watt elektriciteit produceert. Als de eVita meer elektriciteit produceert dan u op dat moment nodig heeft, wordt de overtollige stroom teruggeleverd aan het elektriciteitsnet. In twee jaar tijd levert de Remeha eVita je ongeveer 5000 kWh groene stroom. Dat is voldoende om de wereld rond te rijden in een 100% elektrische auto."

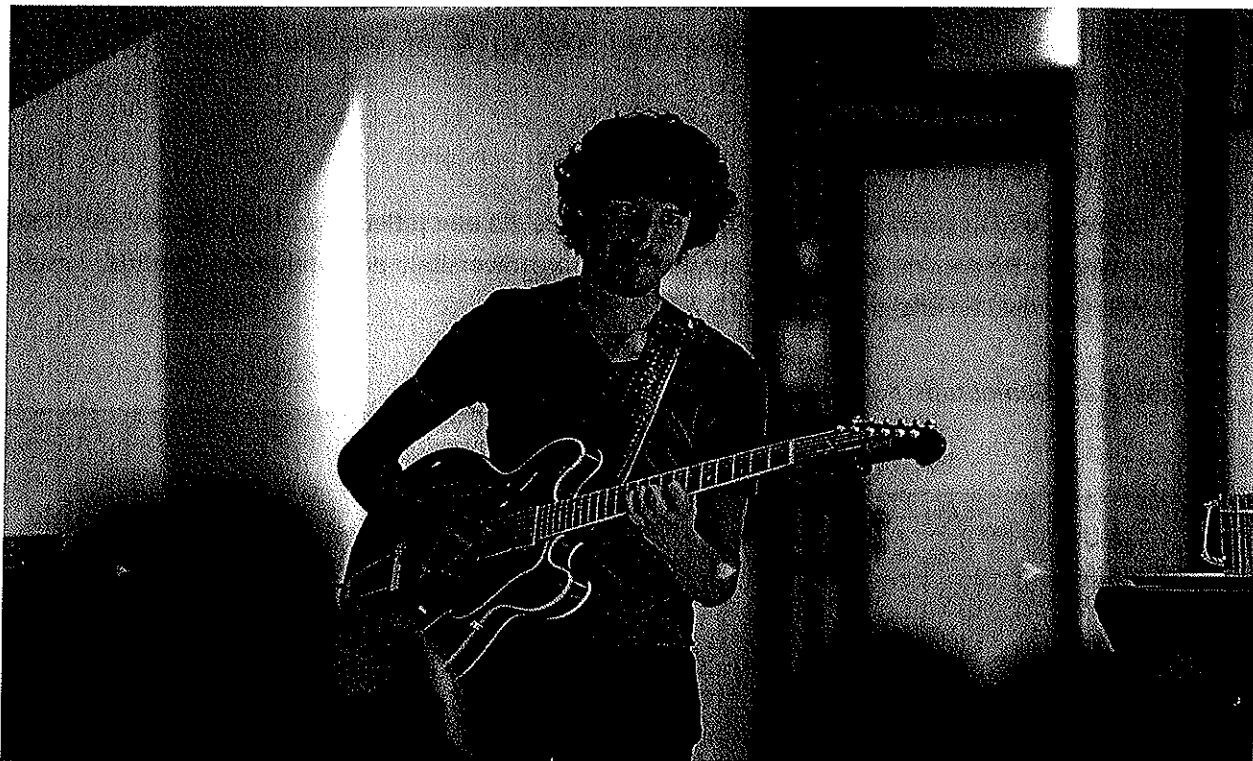
Lokaal initiatief

Ook in Leiden zijn drie lokale initiatiefnemers uitgenodigd om hun verhaal te delen met hun stadsgenoten. Maya van der Steenhoven van Energiek Leiden vertelt over het burgerinitiatief waarbij in buurten geprobeerd wordt gezamenlijk energie te besparen. Marc Koene van Wij vertelt over zijn initiatief. Samen met burens probeert hij huizen naar Nul op de Meter te krijgen. Mart Lubben, student aan Universiteit Leiden en voorzitter van studentenorganisatie Morgen vertelt over de rol die

studenten kunnen spelen in de energietransitie. Er zijn wederom veel vragen en opmerkingen uit de zaal.

Muziek

Ook in Leiden is Timon Koomen aanwezig. Hij improviseert dit keer op de speech van Jacqueline Cramer.

2.2 De Microsociety

Het doel van de Microsociety is om naast de publieke bijeenkomsten met een groep geïnformeerde burgers in gesprek te gaan over belangrijke aspecten (urgentie, kansen en obstakels) van de energietransitie en de rol van burgers hierin. De hoop is dat zij op deze manier geïnspireerd raken om een actieve rol te nemen binnen de energietransitie en met een eigen initiatief komen. Om dit te bereiken faciliteert de VU groeps gesprekken voor en na de publieke bijeenkomsten met de Microsociety.

2.2.1 De deelnemers

De Microsociety bestond uit een groep van 32 burgers die een reflectie vormen van de Nederlandse samenleving. Binnen de groep was sprake van grote diversiteit en spreiding in leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en afkomst (zie tabel 2.2.1).

Tabel 2.2.1 Demografische gegevens van de Microsociety

		Amsterdam	Apeldoorn	Boxtel	Leiden	Totaal (32 burgers)
Geslacht	Mannen	4	4	4	4	16
	Vrouwen	4	4	4	4	16
Leeftijd	30	1	2	2	1	6
	30-50	15	7	2	1	25
	50	1	4	4	1	10
Opleiding*	Laag	1	1	1	1	4
	Middel	1	2	2	4	9
	Hoog	6	5	5	3	19
Afkoms	Autochtoon	7	7	7	7	28
	Allochtoon	1	1	1	1	4

*Het gaat hier om hoogst genoten opleidingsniveau volgens de indeling van het CBS:

- Laag: lagere school, Lbo, mavo, vmbo, mbo-1, eerste drie jaren havo/vwo)
- Middel: havo, vwo, mbo-2-4
- Hoog: hbo, wo

Behalve de spreiding in demografische variabelen is gezorgd voor variatie in woonsituatie (alleenstaand, met partner/getrouwd, met kinderen) en was het een voorwaarde dat de deelnemers 'duurzaamheid' belangrijk vonden. Selectie en werving van de Microsociety is uitbesteed aan Labyrinth Onderzoeksbureau. De deelnemers hebben ieder een vergoeding van 150 euro gekregen voor hun deelname aan de Microsociety.

2.2.2 De opzet en analyse

Elke deelnemer van de Microsociety heeft twee bijeenkomsten bijgewoond (zie tabel 2.2.2). Een bijeenkomst bestond uit: (1) een voorgesprek van 50-60 minuten, (2) een publieke bijeenkomst van 120 minuten, en (3) een nagesprek van 45 minuten. De deelnemers uit Apeldoorn en Amsterdam hebben dezelfde twee bijeenkomsten (Apeldoorn en Amsterdam) gevolgd, en de deelnemers uit Boxtel en Leiden hebben samen de bijeenkomsten in Boxtel en Leiden gevolgd. Per bijeenkomst waren er steeds maximaal 16 leden van de Microsociety aanwezig.

Tabel 2.2.2. Verdeling Microsociety over de bijeenkomsten

Microsociety	Groep 1	Groep 2
Eerste Bijeenkomst	Apeldoorn - 4 juni 2014	Boxtel - 30 september 2014

Omdat een groep van 16 participanten te groot is voor de voor- en nagesprekken (dan komt niet iedereen komt aan het woord, lastiger te faciliteren, etc.), zijn per bijeenkomst de deelnemers opgesplitst in twee subgroepen van acht personen. Voor de subgroepen is geprobeerd om de diversiteit te waarborgen. Elke subgroep bevatte deelnemers van de twee steden, en er was sprake van spreiding met betrekking tot de demografische karakteristieken. De twee subgroepen draaiden in parallelle sessies, elk gefaciliteerd door een moderator van de VU. Deze voor- en nagesprekken zijn allemaal opgenomen (audio). Hiervoor hadden de deelnemers toestemming gegeven.

Voor de analyse zijn de audiofragmenten getranscribeerd en gecodeerd aan de hand van vooraf opgestelde codes en thema's (urgenties, kansen, obstakels en burgerrollen). Daarnaast is er gebruik gemaakt van de flipovers die samen met de deelnemers zijn gemaakt tijdens de voor- en nagesprekken.

2.2.3 Resultaten eerste bijeenkomst (Apeldoorn en Boxtel)

Urgenties, kansen en obstakels van de energietransitie

Tijdens de voorgesprekken van de eerste bijeenkomst was het doel om de urgenties, kansen en obstakels van de energietransitie in kaart te brengen. Hoewel de Microsociety bestond uit twee verschillende groepen werden in vrijwel alle sessies dezelfde dingen genoemd. Zie tabel 2.2.3 voor een compleet overzicht van deze genoemde urgenties, kansen en obstakels.

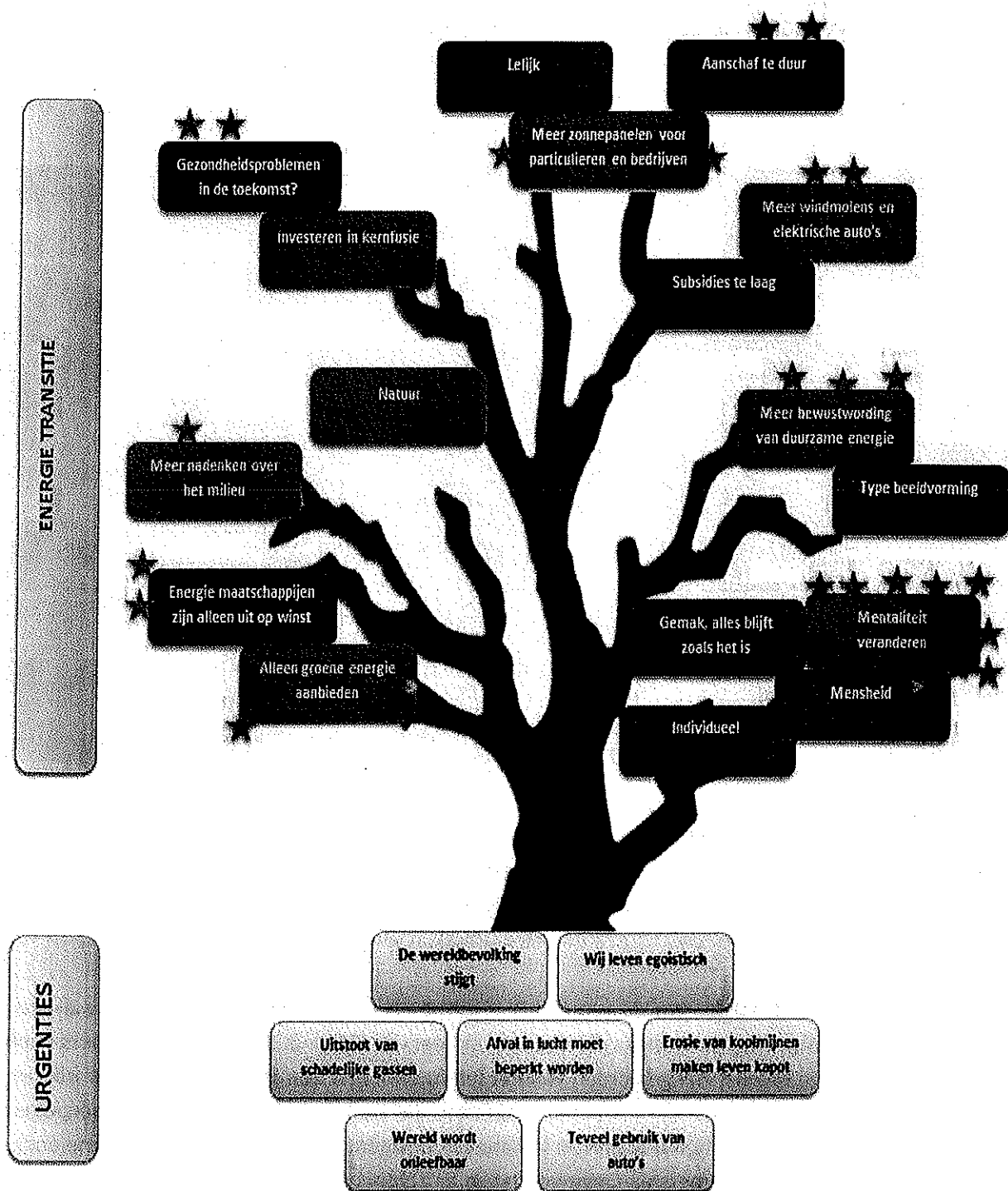
Tabel 2.2.3. Urgenties, kansen en obstakels van de energietransitie volgens de Microsociety

Waarom is de energietransitie urgent?	• Fossiele brandstoffen zijn eindig/putbaar • Veel uitstoot van klimaatveroorzakende CO₂-emissies • We worden steeds meer afhankelijk van andere landen • Wereldbevolking stijgt, we moeten denken aan voedsel • Wereld dreigt onleefbaar te worden • Te veel gebruik van auto's • Erosie van kooldioxide maakt ijsvelden kapot • Kernenergie heeft veel risico's en is niet duurzaam
Welke kansen ziet u in de energietransitie?	• Meer bewustwording van duurzame energie en besef urgentie bij maatschappij, industrie en overheid (door voorlichting en scholing) • Mentaliteit van samenleving kan veranderen • Bewust duurzaam gedrag belonen • Alleen groene energie aanbieden • Meer duurzame oplossingen zoals elektrische auto's • Meer windmolens en zonnepanelen makkelijk beschikbaar voor particulieren • Soepele financiering door bijv. aantrekkelijke subsidiëring
Welke obstakels ziet u in de energietransitie?	• Belangrijke spelers (overheid/energiemaatschappijen) hebben andere (soms commerciële) belangen • Zonnepanelen zijn te duur, niet bijna • Aanschaf zonnepanelen is prijzig, niet te veroorloven • Regelingen voor duurzame oplossingen zijn niet aantrekkelijk (te veel wetten en regels) • Mensen kiezen eerder voor gemak, alles blijft hetzelfde • Mensen zijn erg individualistisch • Mensen willen niet veranderen

Rollen voor burgers

Aan de hand van de urgenties, kansen en obstakels voor de energietransitie konden de deelnemers nadenken over rollen die zij als burger kunnen vervullen in (1) het faciliteren van de kansen en/of (2) het oplossen van de obstakels. Als het gaat om rollen voor burgers binnen de energietransitie vindt de Microsociety dat burgers vooral meer kunnen doen aan de bewustwording, kennis en houding (mentaliteit) van de maatschappij t.a.v. de energietransitie. Verder kwam naar voren dat burgers krachten kunnen bundelen en coöperaties kunnen oprichten om de implementatie van duurzame innovaties(d.m.v. subsidies en/of leningen van de bank) binnen huishoudens goedkoper te maken.

Het resultaat van dit proces is een *boom der mogelijkheden*; een boom die groeit in de richting van duurzame energie. De boom bevat urgenties (oranje wortels), kansen (groene takken), obstakels (rode takken) en rollen voor burgers (sterretjes). Figuur 2.2.3 geeft een voorbeeld van de boom der mogelijkheden uit de sessie van Boxtel weer.

Figuur 2.2.3. De boom der mogelijkheden (Boxtel)

Reflectie op publieksbijeenkomst

Tijdens de nagesprekken konden de deelnemers reflecteren op de inhoud van de publieke bijeenkomsten en konden ze eventueel aanpassingen doen aan de boom der mogelijkheden. Over het algemeen waren de deelnemers positief verrast over de verschillende elementen van de publieke bijeenkomsten (met name de productenparade). Ze vonden de sprekers informatief (keynote speakers) en inspirerend (burgerinitiatieven).

2.2.5 Resultaten tweede bijeenkomst (Amsterdam en Leiden)

De tweede bijeenkomst (Amsterdam en Leiden) stond in het kader van 'het verder uitwerken van de obstakels voor energietransitie' en het uitnodigen van de Microsociety om mee te doen aan Fase-II van My 2030s Energie, namelijk de ontwerp-ateliers.

Reflectie op de impact van bijeenkomst 1

Voordat de Microsociety met de obstakels aan slag ging werd eerst gereflecteerd op de periode tussen de twee bijeenkomsten. Als input voor deze reflectie hebben de deelnemers een email gekregen met drie 'aanvullingen' die ze moesten afmaken vóór de bijeenkomst.

De eerste aanvulling luidde: *"Na de eerste bijeenkomst op in Apeldoorn/Boxtel ben ik me bewust geworden van/dat...."*. De antwoorden hierop waren heel verschillend. Sommige deelnemers hebben aangegeven dat ze bewust zijn geworden van het feit dat energie een groot goed is, maar dat het er niet voor eeuwig zal zijn. Verder gaven deelnemers aan dat we zuinig moeten zijn met energie, maar ook dat er verschillende ontwikkelingen en initiatieven bestaan die gericht zijn op duurzame energie. Ook hebben enkele deelnemers aangegeven dat ze er achter zijn gekomen dat de overheid andere *"conflicterende belangen"* heeft als het gaat om groene energie.

De tweede aanvulling luidde: *"Na de eerste bijeenkomst op in Apeldoorn/Boxtel heb ik me voorgenomen om..."*. Door de meerderheid van de deelnemers is deze zin aangevuld met de intentie om bewuster met energie om te gaan. Sommige deelnemers gaven aan dat ze overwegen om over te stappen naar alternatieve energiemogelijkheden, om over te stappen naar een andere energie-maatschappij, of zelfs om zonnepanelen te kopen bij hun volgende woning.

Tot slot de aanvulling *"Na de eerste bijeenkomst in Apeldoorn/Boxtel heb ik daadwerkelijk het volgende gedaan..."*. Enkel van de deelnemers hebben contact opgenomen met "De-A" (duurzame energiecoöperatie) in Apeldoorn. Anderen hebben aangegeven dat ze daadwerkelijk bewuster zijn

omgegaan met energie binnen hun huishouden, door bijvoorbeeld korter te douchen en een slimme thermostaat aan te schaffen.

Verdere uitwerking obstakels

Vanuit de *boom der mogelijkheden* die zijn gemaakt tijdens de eerste bijeenkomst waren er vier obstakels die er uitspringen en waar de Microsociety een rol voor burgers identificeerde. Deze vier obstakels waren:

- De onwetendheid en het gebrek aan kennis over de energietransitie binnen de maatschappij
- De hoge kosten van innovatieve ontwikkelingen m.b.t. duurzame energie
- De diverse belangen van de overheid en industrie
- Het gedrag, de mentaliteit en de houding van de maatschappij ten aanzien van de energietransitie

Om de obstakels verder uit te werken is de Microsociety opgesplitst in vier groepen, waarbij deelnemers gezamenlijk konden nadenken over oplossingen voor een van de vier obstakels. Allereerst hebben ze individueel nagedacht over hoe hun 'persoonlijke rolmodel / inspirerende persoon' die de obstakel in kwestie zou aanpakken of oplossen. Vervolgens hebben ze dit besproken in hun groepje en werkten ze het uit op flipovers. Aan het einde van de voorgesprekken werd aan de deelnemers gevraagd om zich tijdens de daaropvolgende publieke bijeenkomsten te laten inspireren door mogelijke oplossingen gerelateerd aan hun eigen obstakel.

Afronding

De nagesprekken begonnen met een korte reflectie waarbij de deelnemers hun indrukken over de publieke bijeenkomsten konden delen. De deelnemers van Amsterdam waren erg enthousiast over de locatie, opzet, muziek en inhoud van het programma. Een deelnemer vond de keynote spreker van Amsterdam (Aart van Veller) naar eigen zeggen *“het meest inspirerend, omdat zijn verhaal praktisch en niet abstract was, en dat komt beter aan”*. De deelnemers in Leiden, die voor hun eerste bijeenkomst in Boxtel zaten, vonden Leiden ‘meer inspirerend’ dan Boxtel maar ‘minder vernieuwend’. Het programma bevatte volgens hen gelijkwaardige elementen. Een deelnemer vertelde het volgende: *“de sprekers in Leiden, met name Jacqueline Cramer, gaven mij meer een landelijk gevoel, maar de oud-wethouder van Boxtel... die kent iedereen al van het lokale krantje.”*

Na de korte reflectie werd aan de deelnemers gevraagd om nogmaals naar de initiële oplossingen te kijken die ze hadden bedacht voor de obstakels en of er aan de hand van de publieke bijeenkomst aanvullingen/veranderingen waren. De gedachte hierachter was dat de deelnemers van de Microsociety nu, na (1) het bijwonen van twee bijeenkomsten, en (2) het uitvoerig bespreken van de urgenties, kansen, obstakels en rollen van burgers binnen de energietransitie, geïnspireerd zouden zijn om een eigen initiatief uit te werken tijdens de ontwerp-ateliers (fase 2). De sessie eindigde met een open uitnodiging om mee te doen aan het ontwerp-atelier op 8 november 2014.

2.3 Reflectie op fase I

Een belangrijke conclusie van de publieke bijeenkomsten is dat het thema duurzame energie leeft onder een deel van de maatschappij. De evenementen werden erg goed bezocht, er kwamen veel vragen en zinvolle bijdragen uit de zaal en de sprekers kwamen met mooie ideeën. Tekenend voor deze aandacht zijn dan ook de berichten in de media over de Leidse bijeenkomst, de aanwezigheid van Minister Stef Blok en de vele aankondigingen op bijvoorbeeld energienext.nl, maakhetindestedendriehoek.nl en unity.nu.

De Microsociety, waarvan de leden elk twee bijeenkomsten hebben bezocht, vonden de publieke bijeenkomsten in Amsterdam en Leiden het meest inspirerend. Boxtel was minder inspirerend voor de Microsociety; de deelnemers gaven aan dat de rol voor burgers binnen de energietransitie minder prominent was in Boxtel dan bij de publieke bijeenkomst van Leiden.

De Microsociety heeft aangegeven tot heel veel nieuwe inzichten te zijn gekomen door het bezoeken van de publieke bijeenkomsten en door het bespreken van de informatie tijdens de voor- en nagesprekken. Het is dus mogelijk om middels een serie publieke bijeenkomsten burgers bewust te maken van de energietransitie en hen te laten nadenken over de burger die een belangrijke rol speelt binnen deze transitie.

Bij de bijeenkomsten zijn aanwezige burgers ook uitgenodigd om deel nemen aan het vervolg van dit onderzoek.

3. Het Ontwerp-Atelier (Fase II)

Aan goede ideeën geen gebrek, dat bleek wel uit Fase I. Maar kunnen deze ideeën ook ontwikkeld worden tot duurzame initiatieven?

Het hoofddoel van fase II is *“het ontwikkelen en uitwerken van een ‘goed’ projectidee dat bijdraagt aan de energietransitie en die door de burger zelf uitgevoerd kan worden”*. Binnen dit doel zijn er twee belangrijke aspecten die we nader willen toelichten. Op de eerste plaats is het van belang dat de deelnemers van het ontwerp-atelier bewust worden van hun persoonlijke motivatie voor hun initiatief. Een ‘goed idee’ is een idee dat bij de burger in kwestie past, *‘het is een uitdrukking van zijn dromen, ambities en kwaliteiten’*. Ten tweede is het belangrijk om de deelnemers te voorzien van handvaten om hun projectidee dusdanig vorm te geven dat het zo effectief mogelijk bijdraagt aan de energietransitie en dus uitstijgt boven een activiteit op het niveau van het eigen huishouden. In dit kader is door TU-Delft het ‘Duurzaamheidsmodel’ ontwikkeld die door de burgers gebruikt kan worden om hun idee vorm te geven.

3.1 Het duurzaamheidsmodel

Om ervoor te zorgen dat de verschillende projectinitiatieven (nog) meer duurzaamheidswinst opleveren heeft TU-Delft het duurzaamheidsmodel ontwikkeld (zie tabel 3.1). Dit model biedt handvaten voor burgers om hun projectinitiatief leuker, succesvoller en efficiënter te maken. Het duurzaamheidsmodel gaat er van uit dat duurzaamheid vier centrale dimensies¹ heeft: ecologisch, economisch, sociaal en cultureel. Hoewel de culturele dimensies vaak vergeten worden, weten ervaren projectleiders dat de betrokkenheid van de mensen en het aansluiten bij de tijdsgeest vaak het grootste struikelblok is, en dus ontzettend belangrijk. Het duurzaamheidsmodel biedt voor elk van de vier centrale dimensies verschillende thema’s (in de vorm van vragen) die de burger aan het denken zetten bij het ontwerpen van hun initiatief. De vragen zijn bedoeld om (1) de duurzame burger te stimuleren om breed te denken over een initiatief, en (2) structuur aan te brengen in de gedachten in hun hoofd.

In het ideale geval geeft het uiteindelijke burgerinitiatief vorm aan alle vier de dimensies van het duurzaamheidsmodel, maar dit betekent niet dat alle thema’s uit het model daadwerkelijk in het initiatief vertegenwoordigd moeten zijn. Een kritische reflectie op de verschillende thema’s kan echter wel leiden tot verbetering van het initiatief en mogelijk tot creatieve ideeën over hoe men het project effectiever en waardevoller kan maken.

¹Hedlund-de Witt, A. (2014) The integrative worldview and its potential for sustainable societies: A qualitative exploration of the views and values of environmental leaders. *Worldviews: Global Religions, Culture and Ecology* 18: 191-229

Tabel 3.1 Duurzaamheidsmodel

Dimensies	Thema's
ECONOMISCH	Haalbaarheid en business model • Hoe hoog zijn de kosten en inkomsten, bekeken over de volledige levensduur? • Is het project financieel haalbaar op korte en lange termijn? • Wat is de terugverdienperiode van investeringen? Hoe ziet het terugverdienmodel eruit? • Is het project afhankelijk van externe (overheids-)subsidies? • Is er een toekomstvisie waarin het project ook zelfstandig en gezond is zonder externe steun? • Wat zijn de financiële prikkels waar het project door gestuurd wordt dan wel afgeeft? Zijn deze in harmonie met duurzaamheid?
ECOLOGISCH	Uitstoot en energiegebruik • Hoeveel CO₂, andere broeikasgassen (vb. methaan, N₂O), en fijnstof worden er uitgestoten of bespaard? • Hoe efficiënt is het energiegebruik in het project (bv energielabel lampen, apparaten, gebouwen)? • Hoe wordt de energie opgewekt? • Hoe groot is het energiegebruik? • Wordt het (in)directe energiegebruik gecompenseerd in het project (compensatiemaatregelen)?
SOCIAAL	Leiderschap en sociale verandering • Draagt het project bij aan leiderschapsontwikkeling op het gebied van duurzaamheid? • Draagt het project bij aan duurzame sociale verandering door een voorbeeldfunctie te vervullen, door een signaal af te geven/de problematiek te agenderen, of door de (niet-duurzame) status quo te ondermijnen? • Draagt het project bij tot de ontwikkeling van nieuwe visies en voorbeelden, zoals een andere visie op wonen, eten, vervoer, of energie?
CULTUREEL	Duurzame betrokkenheid • Welke (doel)groepen worden er aangesproken in het project? • Hoe worden deze groepen benaderd? • Hoe wordt het contact met deze groepen behouden? • Hoe kunnen er nieuwe groepen betrokken worden? • Hoe kunnen al deze groepen op de lange termijn betrokken gehouden worden?

3.2 Aanmeldingen voor Fase II

3.2.1 Vanuit de Microsociety

De leden van de Microsociety zijn opgebeld met de vraag of ze mee zouden willen doen met het ontwerp-atelier. Hoewel vrijwel iedereen positief was over de publieke bijeenkomsten en de meesten het idee van het ontwerp-atelier interessant vonden, gaven ze verschillende redenen om zich niet te willen aanmelden. Helaas waren er uit de Microsociety uiteindelijk geen aanmeldingen voor het ontwerp-atelier. Wel waren er 'intenties' om eventueel in de toekomst mee te doen aan een soortgelijk ontwerp-atelier, indien mogelijk.

Voor sommige deelnemers was het ontwerp-atelier niet interessant, noch hadden ze de intentie om mee te doen. Dit was voornamelijk om de volgende redenen:

- Voor jongeren (studenten) is een eigen initiatief opzetten een 'niet-voor-de hand-liggende' stap (wonen nog bij hun ouders)
- Voor mensen met een huurwoning was het minder aantrekkelijk om na te denken over isolatie en zonnepanelen (dominante onderwerpen tijdens de publieke bijeenkomsten)
- Mensen zien voor zichzelf geen rol weggelegd binnen het ontwikkelen van een eigen initiatief

Deelnemers die het idee van het ontwerp-atelier interessant vonden en de intentie hadden om zich aan te melden, maar zich uiteindelijk niet hebben aangemeld, gaven de volgende redenen:

- Het ontwerp-atelier was vooraf gepland op een dag die niet schikte (zaterdag 8 november 2014). Sommige mensen hadden vakanties gepland, anderen wilden liever niet in het weekend komen
- Interessant, maar weinig tijd over binnen het drukke leven
- De ontwerp-ateliers vonden plaats in Amsterdam, wat toch te ver was voor mensen uit Boxtel/Apeldoorn
- Gezondheidsredenen

3.2.2 Vanuit de aanwezigen van de publieke bijeenkomsten

Aan het einde van de publieke bijeenkomsten waren ook de aanwezigen (geen lid van de Microsociety) uitgenodigd om zich aan te melden voor een traject waarbij ze aan de slag konden gaan met een eigen burgerinitiatief. Na de publieke bijeenkomsten van fase I bleken acht personen geïnteresseerd in een vervolgtraject om zich te ontwikkelen tot *change agent*: Michel de B., Henk T., Henk K., Frank A., Mireille F., Albert B., Jeroen S. en David L. Een change agent is hier gedefinieerd als iemand die een zeer actieve rol speelt en daarbij anderen inspireert en mobiliseert om een substantiële bijdrage te leveren aan een transitie op systeemniveau (zoals de energietransitie).

3.3 Opzet ontwerp-atelier

TU-Delft (ondersteund door de VU) organiseerde op 8 november 2014 op de VU in Amsterdam een ontwerp-atelier om de motivaties en initiatieven van de aanmeldingen te bespreken door middel van presentaties en feedback.

Het ontwerp-atelier, gebaseerd op 'Theory U' (Scharmer, 2009)², begon met het verhelderen van de eigen diepere waarden, dromen, en kwaliteiten (van de deelnemers) om van daaruit een eerste stap te maken in het vertalen van de eigen waarden en kwaliteiten naar duurzaamheidsambities en kansen, en mogelijk zelfs al (een aanzet tot) concrete projectideeën.

Tijdens het ontwerp-atelier kwamen de deelnemers aan het woord om elkaar te leren kennen, te inspireren en verder te helpen met hun plannen. Na een korte introductie werd begonnen met een oefening ter verheldering van de noodzaak, doel en persoonlijke motivatie van de deelnemers om een eigen initiatief te starten. Gedurende verschillende oefeningen werd gewerkt aan een reeks vragen; eerst individueel, dan in duo's en vervolgens in de grote groep. Tabel 3.3 geeft een overzicht van de verschillende reflectievragen.

Tabel 3.3 Reflectievragen ter verheldering van noodzaak, doel en persoonlijke motivatie

Domein	Reflectievragen
Behoefte	Wat is de urgentie of noodzaak waar ik op reageer?
Doel	Waar wil ik graag een bijdrage aan leveren?
	Wat droom ik dat er mogelijk is?
Kwaliteiten	Welke kwaliteiten van mezelf wil ik hierbij gaan inzetten?
Principes	Hoe wil ik het liefst met anderen werken, op zo'n positieve en plezierige manier mogelijk?
	Welke essentiële principes vind ik belangrijk voor het ontwikkelen van het initiatief, zodat deze daadwerkelijk aan de noodzaak en doel kan voldoen?
Mensen	Wie kan ik mijn sociale netwerk vinden en gebruiken om mijn initiatief te ondersteunen? Hoe kan ik mijn netwerk uitbreiden?
	Hoe kan ik mijn sociale netwerk inzetten om mijn initiatief te ondersteunen?
Concept	Wat voor soorten initiatieven zouden de grootste impact kunnen hebben?
	Wat voor kansen en mogelijkheden zie ik?
	In welke richting denk ik voor de initiatief?

Na de reflectievragen kregen de deelnemers een presentatie van Natasja van de Berg (Tertium) die voorbeelden van duurzame burgerinitiatieven op het gebied van 'wonen', 'zelf opwekken', 'besparen', 'isoleren', 'werk' en 'mobiliteit', die zijn gestart als burgerinitiatief. Ook was er de

²Scharmer, C.O. (2009) Theory U: Learning from the future as it emerges. Berrett-Koehler Publishers.

mogelijkheid om 'dringende' vragen te stellen. Deelnemers hadden met name vragen over financiële aspecten (subsidies) en wet- en regelgeving.

Na de presentatie van Tertium hebben de deelnemers een brainstormsessie gehouden waarbij ze hun ideeën/initiatieven aan elkaar uitlegden. Hieruit bleek dat alle deelnemers al een vrij concreet projectidee hadden, maar dat die om verschillende redenen nog niet van de grond waren gekomen (nader uitgelicht in H4). Het ging hier om acht burgers met zes projectinitiatieven (vier individueel en twee duo's). Tabel 3.4 geeft een overzicht van de deelnemers en hun initiatief.

Tabel 3.4 De deelnemers van het ontwerp-atelier

Deelnemers	Initiatief
Michel de B.	Educatief programma
Frank A. & Mireille B.	Nieuwe energie bron
Jeroen S.	Energie neutrale wijk

Tot slot vond een korte evaluatie plaats van het ontwerp-atelier. De deelnemers gaven gemengde reacties; enkele participanten vonden het nuttig om na te denken over hun persoonlijke motivatie achter hun project idee, terwijl andere deelnemers meer op zoek waren naar oplossingen voor de barrières die ze in de loop der tijd zijn tegengekomen bij het implementeren van hun burgerinitiatief. Aangezien een meerderheid van de deelnemers had aangegeven dat ze liever zouden willen werken aan de ondervonden barrières, is er vanuit het project gekozen om deze deelnemers meteen door te laten naar Fase III: het coachen van de change agents. De verschillende projectinitiatieven, de ervaren barrières, en de coaching die ze vanuit dit project hebben ontvangen is het onderwerp van het volgende hoofdstuk van dit verslag.

3.4 Reflectie op Fase II

Er waren geen directe aanmeldingen vanuit de Microsociety voor het ontwerp-atelier dat wij gepland hadden op 8 november 2014. Vier deelnemers van de Microsociety gaven wel aan eventueel mee te willen doen aan een ontwerp-atelier op een later moment. Wij concluderen dat het niet moeilijk is om mensen te enthousiasmeren/inspireren over de energietransitie (Fase I), maar om een beroep te doen op hun actiebereidheid. Die stijgt boven initiatieven in het eigen huishouden uit. Het is lastig om mensen mee te krijgen naar een vervolgtraject om een burgerinitiatief uit te werken en anderen te inspireren en enthousiasmeren. Dit vergt een ander niveau van inspiratie. Of dit ligt aan de inhoud en vorm van de voor- en nagesprekken (fase I) is moeilijk te bepalen.

Ook alle aanwezigen van de publieke bijeenkomsten (circa 600 mensen) hebben de uitnodiging gekregen om zich aan te melden voor een vervolgtraject waarbij ze aan de slag konden gaan met het opzetten en uitvoeren van een eigen burgerinitiatief die bijdraagt aan de energietransitie. Het gaat hier om burgers die uit eigen interesse naar de bijeenkomsten zijn gekomen. Vanuit deze pool waren er acht aanmeldingen, wat overeenkomt met ongeveer 2% van de aanwezigen. Dit is ook een gering aantal. We willen wel benadrukken dat dit een voorzichtige schatting is, we weten immers niet hoeveel van de aanwezigen al betrokken waren bij een bestaand burgerinitiatief, of dit via een andere weg zal doen.

Uit fase II blijkt dat het in ieder geval belangrijk is om in overleg tot een voorstel te komen voor het ontwerp-atelier. Hierbij moet rekening gehouden worden met de specifieke wensen van elk mogelijke change agent. Vanuit het project vereist dit flexibiliteit en (financiële) ruimte om dit logistiek mogelijk te maken.

Het door TU-Delft speciaal ontwikkelde duurzaamheidsmodel kan gebruikt worden voor (1) burgers die in het ontwerpfase van een duurzaam idee zitten en die handvaten kunnen gebruiken om hun idee te versterken en (2) burgers die al een concreet idee hebben maar willen toetsen hoe hun idee scoort op verschillende duurzaamheidsdimensies. Het model was minder van toepassing voor de burgers die zich hebben aangemeld voor het ontwerp-atelier, omdat deze burgerinitiatieven met andere (dringendere) vragen zaten (zie hiervoor Fase III).

4. Coaching Change Agents (Fase III)

Gedurende 2015 hebben VU en Tertium acht burgers met zes burgerinitiatieven begeleid. In dit hoofdstuk bespreken we deze zes initiatieven.

4.1 Educatief Programma – Michel de B.

Idee

Echte bewustwording begint bij de jeugd: educatie. Michel de Bakker ontwikkelde een programma waarbij kinderen leren over duurzame energie en direct worden aangezet tot actie. Hun eigen invloed op de omgeving, energie en klimaat staat centraal. Het programma is geïnspireerd op het Engelse *Going Green*, een project waarbij schoolkinderen hun eigen schoolomgeving aanpakken. Het programma van Michel is ontwikkeld voor het voortgezet onderwijs, maar het kan per doelgroep aangepast worden. Bovendien kan het verschillende vormen aannemen: een lessenreeks, workshop of actieprogramma. De scholieren maken een plan van de meest urgente actiepunten in hun schoolomgeving, en stappen hiermee naar de schoolleiding of gemeente. Zo gaan ze ook zelf nadenken over hun eigen rol in het duurzaamheidsdebat. Velen kunnen bijvoorbeeld ook met de fiets naar school komen in plaats van de auto.

Obstakels

Michel heeft vooral moeilijkheden bij het verspreiden van zijn programma. Hij geeft aan dat het fijn zou zijn als hij het programma niet aan individuele scholen hoeft te verkopen, maar als het ingebed zou worden in een organisatie of groepen bedrijven die aanbestedingen doen bij scholen. Samenwerkingspartners zouden het makkelijker maken het idee aan te dragen en het programma op de markt te zetten. Zelf zou Michel dan als ambassadeur of uitvoerder van het programma kunnen fungeren. Zowel in Nederland als de UK heeft hij het programma al gepromoot, maar vaak is het antwoord nee. Het programma zou te kruimelig zijn en gaat nog alle kanten op.

Ondersteuning

Een vlag waaronder Michel zijn programma zou kunnen verkopen zou dus veel inspanning schelen. Hiervoor komen in aanmerking:

- Gemeente Leiden/Oegstgeest
- Gemeente Zutphen
- TU Delft
- 'Een groep bedrijven dat zich bezighoudt met het verduurzamen schoolgebouwen.' Er zou dan bijvoorbeeld een lespakket in combinatie met de technische verduurzaming kunnen worden aangeboden.

Daarnaast is Michel geadviseerd inhoudelijk naar het programma te kijken. Een technisch perspectief zou helpen. Het programma zou SMART gemaakt moeten worden en beter aangepast aan de behoeften van scholen.

Resultaat

Helaas blijkt Michel niet bereid om zijn plan aan te passen aan de vragen van de markt. Hij wil dat plan alleen in zijn oorspronkelijke vorm aanbieden. Als hiervoor vervolgens dan geen belangstelling is, houdt het voor Michel op.

4.2 Zonnepanelen Coöperatie – Henk T. en Henk K.

Idee

Henk en Henk hebben een coöperatie opgericht met vier man genaamd Zonnige Toekomst. Het doel is om zonnepanelen mogelijk te maken voor iedereen, onafhankelijk van het inkomen. Momenteel kan niet iedere particulier financiering krijgen voor zonnepanelen, terwijl iedereen mee zou moeten kunnen doen aan duurzame energie. De coöperatie is er dan ook voor iedereen en ondersteunt leden die geen zonnepanelen kunnen bekostigen. Hiervoor zijn al subsidieafspraken gemaakt met de gemeente Emmen en de provincie. De subsidie die de gemeente verstrekt zal verdubbeld worden door de provincie. Ook hebben Henk en Henk gesprekken gevoerd met banken die bij willen dragen.

Obstakels

Problematisch is dat goedkeuring en subsidies vanuit de gemeente zeer traag en moeizaam gaan. Al twee jaar proberen Henk en Henk door de bestuurlijke lagen heen te komen om hun initiatief te implementeren. Ze moeten steeds opnieuw plannen inleveren en herschrijven. Dat komt volgens hen omdat burgerinitiatieven bij bestuurders niet hoog op de agenda staan.

Ondersteuning

Naast meer kennisvergaring hopen Henk en Henk de bureaucratische obstakels kenbaar te maken. Meer mensen moeten aankaarten hoe lastig het is om een duurzaam initiatief gefinancierd te krijgen, zodat er een soepelere houding ontstaat bij gemeentes tegenover burgerinitiatief.

Resultaat

De initiatiefnemers zijn nu in gesprek met de provincie en worden hierbij ondersteund door Milieudefensie.

4.3 Nieuwe Energie Bron – Frank A. en Mireille F.

Idee

Volgens Frank en Mireille zit er heel veel energie in de lucht, die op te vangen zou moeten zijn. Deze aannames zijn gebaseerd op de theorie van de vermaarde Nederlandse natuurkundige Tesla. Om hun stelling te bewijzen, bouwen ze samen met twee fysici een prototype van een opstelling in Thailand waarmee testen kunnen worden gedaan. In April 2014 hebben ze al investeerders aangetrokken. Omdat de ontdekking volgens hen heel groots is, willen ze voorlopig onder de radar blijven, en dus niet te vroeg naar buiten treden (vooral vanwege de verwachte weerstand van de olie-industrie). Wel willen Frank en Mireille met overheden en wetenschap werken in de vorm van subsidie en kennisuitwisseling. Omdat investeerders niet in een burger willen investeren maar wel in een bedrijf hebben ze FAAQ opgericht. Oorspronkelijk was de begroting 1 miljoen, maar ze denken nu dat ze het met 750 duizend kunnen redden.

Obstakels

Voor het plan is nog wat geld nodig. Bij de overheid en subsidie-instanties lopen ze tegen gesloten deuren vanwege de strakke regels. De overheid heeft wel interesse, maar dat vertaalt zich niet in steun. Er is slechts geld voor projecten die gebruik maken van bestaande technieken, een innovatief initiatief als dit valt daarbuiten. Bovendien is alle financiering van investeerders gericht op het onderzoek, hoe financier je je eigen onderhoud in deze fase?

Verder zoeken ze aansluiting met wetenschappers om de bouw van het prototype mogelijk te maken. Ze hebben contact gehad met TNO. Enkele van de 6 elektronenbuizen willen ze graag bij de TU Delft testen. Aan de motivatie van Frank en Mireille zal het niet liggen, maar de juiste contacten en partners zouden alles wel makkelijker maken.

Tot slot is er behoefte aan informatie over de patentaanvraag.

Ondersteuning

Voor Frank en Mireille is contact gelegd met de TU Delft. Daar konden ze terecht voor zo'n drie tot vierduizend euro: een haalbaar bedrag. Frank is meerdere malen voor coaching en advies langsgekomen bij Tertium. Hij heeft advies gehad op het gebied van onder meer communicatie, strategie, wetenschappelijke contacten en de patentaanvraag.

Resultaat

Frank en Mireille lopen tegen een belangrijk obstakel aan dat rechtstreeks te maken heeft met de aard van hun project. Het gaat hierbij om geloofwaardigheid. Het project zou enorm geholpen zijn als ze een wetenschapper van een gerenommeerd instituut of universiteit bereid zouden vinden om iets over de onderzoeksresultaten te zeggen, en over de kansen van het project. Tot op heden is het niet gelukt zo'n wetenschapper te vinden. Dit komt enerzijds omdat de voorgestelde energiebron afkomstig is uit een in onbruik geraakte fysische theorie waarnaar momenteel geen onderzoek wordt gedaan binnen de Nederlandse universiteiten. Anderzijds helpt het niet dat de initiatiefnemers bang zijn hun informatie met derden te delen, vanwege de angst dat ze hierdoor waardevolle kennis weggeven.

De initiatiefnemers zijn hierop gewezen en zijn inmiddels van plan om te zien of een gerichte investeringscampagne voldoende geld kan opleveren om verdere experimenten te doen. Anderzijds hebben ze via Tertium contact gekregen met experts op het gebied van patentaanvragen, waarmee ze momenteel overleg plegen.

4.4 Carbon Filter – Albert B.

Idee

Albert richt zich op het reduceren van CO₂ emissie. CO₂ emissie is een wereldwijd probleem. In het plan van Albert zou een zuurstoffabriek gebouwd moeten worden voor het filteren van CO₂ uit de lucht. Een filter die ook het carbon op kan vangen zou nog mooier zijn. Deze filters kunnen geplaatst worden op schoorstenen of in de uitlaat van auto's.

Obstakels

Albert heeft niet de juiste technische kennis voor de ontwikkeling van een dergelijk product. Het idee zou in een lab ontwikkeld en getest moeten worden. Er is dus technische kennis nodig over hoe je Carbon kan scheiden van CO₂.

Ondersteuning

Omdat Albert geen verantwoordelijkheid neemt over het project ("ik opperde slechts een idee") is er verder niets gebeurd. Toch zou een team van wetenschappers met verschillende achtergronden (Wageningen, Leiden, VU) om de tafel gezet kunnen worden om te brainstormen over dit idee. Hij wenst hier zelf echter geen initiatief voor te nemen.

4.5 Energieneutrale Wijk – Jeroen S.

Idee

Jeroen wil zijn wijk energie neutraal krijgen, en wel op twee manieren. Allereerst benadert hij de individuele huiseigenaren en probeert ze over te halen om hun gedrag te veranderen of aanpassingen te doen in hun huis en energievoorziening. Dit gebeurt in samenwerking met Energiek Leiden., de gemeentelijke organisatie die zich met duurzame energie bezighoudt. Succesverhalen komen op een wijk-website, om anderen aan te moedigen. Daarnaast wil Jeroen onderzoeken wat er op wijkniveau mogelijk is. De studie Industrial Designing van de Universiteit Leiden kan hierbij betrokken worden. Ideeën zijn zonnepanelen, windmolens of biomassa.

Obstakels

In principe loopt alles goed, al is het niet altijd even makkelijk om de juiste adviezen te geven aan buurtbewoners over energiemaatregelen aan het huis. Daarnaast heeft Jeroen ervaren dat het niet altijd makkelijk is buurtbewoners te overtuigen mee te doen. Jeroen heeft specialistische, onafhankelijke inzichten over zonnepanelen nodig, communicatie-experts over het overhalen van buurtbewoners en grootschalige kennis om bijvoorbeeld zonne- en windenergie te vergelijken.

Ondersteuning

In overleg met Jeroen is bekeken of zijn project onderdeel kan uitmaken van een onderzoek in het kader van het Topsectorenbeleid naar de vraag hoe burgers het beste kunnen worden benaderd om ze te interesseren deel te nemen aan energieprojecten.

Resultaat

Het project van Jeroen heeft als 'Green Deal' subsidie van de gemeente Leiden gekregen. Hierdoor kan hij het project voortzetten. Bovendien maakt zijn project nu ook onderdeel uit van een consortium bestaande uit Tertium, Vrije Universiteit, Alliander, Rabobank Katwijk, Vandebron Energie en Amsterdam Energie dat de komende twee jaar onderzoekt hoe je burgers op een persoonlijke manier kan benaderen.

4.6 Zelfvoorzienend Huid / Kwekerij – David L.

Idee

David wil een huis met Bed & Breakfast bouwen en dit combineren met zijn biologische groentekwekerij. Het huis en de kwekerij mogen geen water, elektriciteit, gas of rioolafvoer nodig hebben. Het idee van de Bed & Breakfast is dat mensen kunnen ervaren hoe het is om in een zelfvoorzienend huis te verblijven, maar ook wat er bij de bouw komt kijken. Zo kunnen mensen geïnspireerd worden en wordt bewustzijn vergroot. David heeft al een vergunningsaanvraag lopen. Ook heeft hij uitgezocht wat de langetermijn mogelijkheden zijn wat betreft bouwsystemen.

Obstakels

David heeft al wat kennis over de technieken, maar weet niet of het rendabel zal zijn. Hij streeft ernaar binnen 25 jaar zijn geld te hebben terugverdiend. Het lastigste lijkt hem om al die systemen goed op elkaar te laten aansluiten. Hierbij moet hij weten hoeveel regen er per jaar valt, hoe vaak de zon schijnt, etc., zodat hij daarvan optimaal gebruik kan maken. Hij heeft dus onafhankelijke expertise nodig, maar wil wel graag zelf keuzes kunnen maken. Het zou fijn zijn als er een platform was waar burgers terecht kunnen voor objectieve informatie. Er is veel te vinden, maar alles is erg specifiek en los van elkaar: dit moet gebundeld worden. Nu moet een burger verschillende instanties/bedrijven langs om informatie te winnen. Naast inhoudelijke informatie wil David weten of hiervoor subsidies beschikbaar zijn.

Ondersteuning

Tertium heeft meerdere keren contact gehad met David. David heeft een goed plan, en heeft nu de juiste kanalen gevonden om op basis van de juiste informatie, zijn keuzes te maken. Hij mist alleen nog de benodigde financiering voor het plan. Helaas is een lening bij de bank geen optie. Hij perfectioneert zijn plannen, past ze aan op basis van nieuwe inzichten die hij leert (nieuwe technieken die beschikbaar komen op de markt) en wacht met de implementatie tot hij de benodigde financiën tot zijn beschikking heeft (sparen). Tertium heeft hem gewezen op een aantal subsidies en verwezen naar website van RVO.

Resultaat

Het plan is nog niet uitgevoerd, maar wordt wel steeds beter gemaakt. David heeft geduld, en wacht tot hij de benodigde financiering heeft.

4.7 Reflectie op fase III

Uit fase III blijkt dat de overgang van betrokken burger naar *change agent* nogal wat voeten in de aarde heeft. Om burgerinitiatieven niet te laten stranden moet aan een aantal cruciale voorwaarden worden voldaan:

- Motivatie

Het klinkt als een open deur, maar zolang mensen zich niet bewust zijn van de urgentie en de noodzakelijkheid om de handen uit de mouwen te steken zal er niets gebeuren. Maar de rol van *change agent* vraagt nog een ander motivatieniveau; burgers moeten bereid zijn om niet alleen te investeren in het verbeteren van hun eigen energieverbruik, maar om hier een extra schep boven op te doen en substantieel tijd, energie EN geld te investeren in het mobiliseren van andere burgers, organisaties en overheid. Dat dit nog best lastig kan zijn, blijkt wel uit het project van Jeroen, die zijn buurtgenoten probeert over te halen hun huizen te verduurzamen. Toch kan succesvol initiatief van enkelen als een olievlek verspreiden, en begint transitie altijd met een paar ambitieuze pioniers. En die zijn er, daar zijn de zeven hierboven besproken burgers met hun zes initiatieven het levende bewijs van.

- Kennis

Bijna alle *change agents* liepen er tegenaan dat eenduidige, onafhankelijke en actuele kennis moeilijk beschikbaar is. Hoe schrijf je een patentaanvraag? Is zonne-energie op wijkniveau beter dan windmolens? Wat heb je nodig om CO₂ uit lucht te filteren? Hoe maak je optimaal gebruik van regen en zon? Al deze informatie bestaat ongetwijfeld, maar moet gebundeld worden om grootschalige verduurzaming mogelijk te maken.

- Geld

Hoewel de projecten in grootte verschillen zijn de kosten in de initiële fase hoger dan de opbrengsten. Enkelen waren er al in geslaagd financiering te regelen, maar subsidieaanvraag blijkt zeer ingewikkeld en tijdrovend te zijn. Hoewel op niveau van gemeente en provincie wel beleid is geformuleerd dat burgerinitiatieven op het gebied van de energietransitie stimuleert, blijkt het in de praktijk heel lastig om daadwerkelijk subsidie te krijgen. Het voorbeeld van Henk K. en Henk T. geeft al aan hoe frustrerend dit is. Daarnaast willen andere investeerders geen geld steken in particulieren; deze moeten dan eerst een bedrijf opzetten, zoals Frank en Mireille uiteindelijk hebben gedaan. Al deze moeilijkheden kunnen burgers er van weerhouden hun plannen door te zetten.

- Netwerk

Vaak blijken initiatiefnemers niet te beschikken over de juiste connecties voor de juiste kennis of financiën. Met ons eigen netwerk konden we initiatiefnemers regelmatig verder helpen. Er is daarom een belangrijke rol weggelegd voor universiteiten en experts om hun kennis te delen en voor bedrijven om met investeringen veelbelovende plannen mogelijk te maken. Bovendien kunnen

initiatiefnemers zelf bewustzijn vergroten door zoveel mogelijk met hun omgeving in gesprek te gaan over hun plannen. Op die manier kunnen burgers change agents worden en een succesvolle verduurzaming in gang zetten.

5. Conclusie en discussie

5.1 Bevindingen

Het tweejarig project *My2030s Energie* had als doel om de volgende onderzoeksvraag te beantwoorden: *'Hoe kunnen burgers aangezet worden om een actieve rol te spelen binnen de energietransitie?'*

Het is niet lastig om burgers, middels publieke bijeenkomsten, te informeren over de energietransitie en hen mee te laten praten over de urgenties, kansen en obstakels hiervan. Ook is gebleken dat veel van de deelnemers aan de Microsociety door de bijeenkomsten zijn geïnspireerd om acties te ondernemen om op huishoudniveau energie te besparen of op te wekken.

De overstap naar change agent, waarbij burgers het initiatief nemen om ook anderen te inspireren en motiveren vraagt echter een hoger **motivatie-niveau** van de burger; informatie- en discussiebijeenkomsten zijn daarvoor niet genoeg. De gemotiveerde burger moet in de gelegenheid worden gesteld om goed na te denken over (zijn rol binnen) het burgerinitiatief en daarbij actief ondersteund worden. Hiervoor is het ontwerp-atelier erg geschikt. Het ontwerp-atelier is het meest effectief als het aandacht schenkt aan twee cruciale elementen middels **twee sporen**: (1) het verhelderen van eigen motivatie om tot een projectinitiatief dat bijdraagt aan de energietransitie te komen, en (2) het praktisch en inhoudelijk versterken door het SMART te maken en rekening te houden met de elementen uit het duurzaamheidsmodel.

Een goed burgerinitiatief is een doordacht idee; het idee is **SMART**, houdt rekening met het **duurzaamheidsmodel**, en belandt binnen een opgezet **netwerk** van actoren (personen, organisaties) die bijdragen aan het implementeren van het idee. Het concept 'change agent' is méér dan alleen een burger met een (innovatief) idee dat bijdraagt aan de energietransitie. Het vergt ook expliciete aandacht voor het betrekken en inspireren van anderen om een steentje bij te dragen aan de energietransitie.

Mensen die de moeite nemen om een burgerinitiatief te starten op gebied van duurzaamheid lopen tegen veel obstakels aan (te weinig kennis, connecties, budget, motivatie). Succesvolle change agents kunnen deze overwinnen omdat zij:

1. intrinsiek gemotiveerd zijn.
2. het juiste netwerk weten op te bouwen
3. gebruik weten te maken van het bestaande instrumentarium (bijv. subsidies, ondersteuning)
4. een project kiezen waarbij de meerwaarde zich op andere plekken reeds heeft bewezen.

Hieruit volgt dat voor het bevorderen van aantal change agents:

1. Aansluiting moet worden gezocht bij reeds gemotiveerde burgers (koplopers)
2. Netwerken mogelijk worden gemaakt door ontmoetingen en bijeenkomsten te faciliteren
3. Het beschikbare instrumentarium moet toegankelijk en breed bekend gemaakt worden.
4. Kennis over *best practices* moeten worden gedeeld.

5.2 Maatschappelijke impact

My2030's Energie heeft, naast het concreet inspireren van burgers en het ondersteunen van de change agents, nog op andere manieren maatschappelijke impact gehad.

De gemeente Leiden en Apeldoorn zijn naar aanleiding van *My 2030's Energie* een traject ingegaan waarbij ze burgers nadrukkelijk hebben betrokken bij de planvorming rondom het lokale beleid ten aanzien van energiebesparing en opwekking.

Zie voor meer informatie:

Apeldoorn: <http://www.tertium.nl/apeldoornenergieneutraal/>

Leiden: <http://gemeente.leiden.nl/themas/duurzaam2030/>

Verder is begin 2015 een symposium georganiseerd samen met de Topsector Energie, waarin de eerste resultaten van het onderzoek zijn gepresenteerd. http://topsectorenergie.nl/?post_type=event&p=1787). Twee change agent-cases zijn in een grote conferentie van de Topsector Energie nader geanalyseerd in een workshop met de energie sector. De cases zijn voorgelegd in de vorm van een filmpje en met de zaal is een analyse gemaakt van de barrières waar deze initiatiefnemers tegenaan lopen. (<http://topsectorenergie.nl/stem-congres-2015/>).

5.3 Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek in My 2030's Energie kunnen wij een aantal aanbevelingen met betrekking tot de energietransitie aan de overheid en bedrijfsleven doen. Ook stippen we de mogelijkheden voor vervolgonderzoek aan.

Bedrijfsleven

- Betrek burgers/consumenten nadrukkelijk bij de toekomstscenario's van de energietransitie.
- Zoek aanknopingspunten met burgerinitiatieven; dit zijn vaak initiatieven met een hoge urgentie (vanuit de maatschappij). Het gaat hier om initiatieven die een "gap" proberen te vullen. Deze burgerinitiatieven beschikken vaak niet over de juiste netwerk om hun initiatief een platform te bieden.

Overheid

- Betrek burgers zoveel mogelijk vanuit hun eigen omgeving bij de energietransitie.
- Burger initiatiefnemers moeten vaak door veel bureaucratie heen om subsidieaanvragen te doen en regelgeving is nog vaak in ingewikkelde taal. Als we achter burgerinitiatieven staan, moeten we het niet te lastig voor hen maken.

Onderzoek

- In dit onderzoek hebben we gekeken naar zes concrete burgerinitiatieven en daarvan de obstakels geïdentificeerd. We hebben burgers ondersteund in het overkomen van deze obstakels. Omdat het hier een beperkt aantal initiatieven betreft die niet representatief is, is het niet mogelijk de bevindingen te generaliseren. Om generieke lessen te kunnen trekken is het daarom relevant om meer inzicht te krijgen in de obstakels en (succesvolle) strategieën van een veel groter aantal change agents bij het realiseren van hun initiatieven. Dit zou dan kunnen leiden tot een praktisch handboek voor burgers als change agents in de energietransitie.

